

דין הרגשה - עיון מחודש

הלכה פסוקה היא כי :

אין האשה מתטמאה מן התורה בנדה או בזיבה עד שתרגיש ותראה דם ויצא בבשרה...

ומדברי סופרים שכל הרואה כתם דם על בשרה או על בגדיה אף על פי שלא הרגישה ואף על פי שבדקה עצמה ולא מצאה דם הרי זו טמאה וכאילו מצאה דם לפנים בבשרה. וטומאה זו בספק שמא כתם זה מדם החדר בא.¹

ההרגשה היא המבדילה אפוא בין דם ובין כתם האמורים בהלכות נידה ובין טומאת תורה לטומאת סופרים. במאמר זה באנו להתחקות אחר מקורה ודרך היווצרותה של הבחנה זו.

תחילה יש לקבוע כי הלכת ההרגשה אינה נזכרת כלל במקורות התנאיים וכי ההבדל בין דם לכתם מוסבר במשנת נידה באופן אחר:²

מעשה באשה אחת שבאת לפני רבי עקיבה. אמרה לו ראיתי כתם אמר לה שמא מכה היתה ביך אמרה לו הין וחיית או שמא יכולה היא להיגלע ולהוציא דם אמרה לו הין וטיהרה רבי עקיבה. ראה תלמידים מסתכלים זה בזה. אמר להם מה לדבר קשה בעיניכם שלא אמרו חכמים בדבר להחמיר אלא להקל, שנאמר: 'ואשה כי תהיה זבה דם יהיה זובה בבשרה'³ - ולא כתם.

דומה כי הסברו של רבי עקיבא להבדל בין דם ובין כתם מבוסס על הפער שבין זיבה פעילה של דם מן המקור ההולמת את האמור בתורה "דם יהיה זבה בבשרה" ובין כתם דם אשר אינו קשור באופן הכרחי לדימום מן המקור וניתן לתלותו בדברים אחרים.⁴ מכל מקום לא נזכרת כאן ההרגשה כלל ועיקר.

* תודה לרבי עוזיאל פוקס על עזרתו הרבה בעריכת המאמר.

1. רמב"ם הלכות אסורי ביאה פ"ט ה"א-ה"ב. ועיי' עוד בשו"ע יו"ד סימן קפג ס"א וסימן קצ ס"א.
2. נידה פ"ח מ"ג על פי כ"י קאופמן וכך בשינויים קלים גם בכ"י פארמה ובדפוס ראשון (הפניה סתמית מכאן ואילך הננה למשנה ולגמרא נידה).
3. בדפוס המשנה שבתלמוד נוספה כאן המילה "דם".
4. בעל סדרי טהרה (סימן קצ ס"ק צג ד"ה וטרם) מפרש כי ההבחנה בין דם לכתם היא בין טומאת ודאי לטומאת ספק: "ועוד יש לומר טעם אחר דמשום הכי כתמים דרבנן, דהתורה לא טימאה אלא היכא דוודאי מגופה אתיא אבל כתמים דאיכא למימר דמעלמא אתיא לא אסרה התורה, אף על גב דבעלמא קיימא לן דספקא דאורייתא לחומרא, מכל מקום כאן גזירת הכתוב הוא דספיקא שריא

לכאורה נזכרת ההרגשה לראשונה כחלק מדברי האמורא שמואל:

אמר שמואל: בדקה קרקע עולם וישבה עליה, ומצאה דם עליה - טהורה, שנאמר 'בבשרה' - עד שתרגיש בבשרה.⁵

אולם כבר קבע בעל הנודע ביהודה⁶ כי:

מה שמסיים בתחלת הסוגיא עד שתרגיש זה אינו מדברי שמואל אלא גמרא הוי מפרש כוונת שמואל כן לפי שיטת ר' ירמיה ולרב אשי כוונה אחרת לשמואל בזה...⁷

דומיא דשריא התורה ממזר מספק..."; פוסקים רבים מפרשים את המשנה על פי מימרת שמואל. עיין לדוגמה: הרב חיים שאול גריינימן, **חדושים ובאורים - נדה** (הוצאה חדשה עם הוספות, בני ברק תש"ס), עמ' 112 שכתב: "והרי שמואל ודאי ראוי שיפרש כן למתניתין... ועוד דלא יתכן דרשא אחרת, דם אינו ממעט כתם, דאטו כתם לאו דם הוא... וגם אין כאן שום רמז או משמעות למידרש ודאי מגופה ולא ספק...".

5. נז ע"ב, זהו הנוסח המתועד בכתבי היד של מסכת נידה הרשומים בכרססת של יד הרב הרצוג וכן בדפוסים. תודתי נתונה לרב יהושע הוטנר, מנהל יד הרב הרצוג על שאפשר לי לעיין בה.

6. יו"ד מהדורה קמא סימן נה.

7. תחילת דבריו של הנודע ביהודה שם היא כדלהלן: "והנה לרב אשי על כרחך מיירי שמואל דאף על פי שבדקה קרקע מכל מקום עדיין יש ספק שמא אינו מגופה, דאי מיירי ודאי מגופה אם כן מה זה לדברי רבי נחמיה דמיירי בכתמים דמספקא לן אם הם מגופה... ולפי זה שעל כרחך לרב אשי מיירי שמואל בספק אם מגופה אם כן היינו כתמים ממש לא היה צריך שמואל לפרש שום טעם, דאטו עד עתה לא שנינו שכתמים מדרבנן והרי הדבר מפורש במשנה בדברי רבי עקיבא לא אמרו חכמים וכו' ושמואל חידש רק דהלכה כרבי נחמיה ולמה לו למיהב טעם על עצם הכתמים למה הם טהורים מדאורייתא וכבר נתן רבי עקיבא טעם לדבר. ולכך לרב אשי אף שאפשר שכתמים גופיהו הטעם משום הרגשה מכל מקום לא היה צריך שמואל להזכיר טעם זה, דשמואל צריך רק למימר דכתמים דרבנן ולכך בדבר שאינו מקבל טומאה לא גזרו אבל הטעם למה כתמים טהורים מן התורה אין צריך לשמואל לאמרו לשמעטא ידידיה שכבר מפורש במשנה שכתמים דרבנן יהיה מאיזה טעם שיהיה. וגם קשה לכאורה ואטו שמואל למפסק הלכה כרבי נחמיה בא היה לו לומר הלכה כרבי נחמיה ולמה אמר שמואל שמעתתא באפי נפשיה. ונראה לעניות דעתי משום דלקמן מפרש טעמא דרבי נחמיה מונקתה לארץ תשב ושמואל סבירא ליה טעמיה דרבי נחמיה מקרא דבבשרה דומיא דבשרה שמקבל טומאה הא דבר שאינו מקבל טומאה אינו מקבל כתמים. והא ודאי דבין דרשה דלקמן ונקתה לארץ וכו' ובין לפי פירושי בדברי שמואל דומיא דבשרה כל זה אסמכתא ניהו אבל מכל מקום הרווחנו בזה דגם לרב אשי שפיר אמר שמואל טעמא ידידיה שנאמר בבשרה. ומה שמסיים בתחלת הסוגיא עד שתרגיש זה אינו מדברי שמואל אלא גמרא הוי מפרש כוונת שמואל כן לפי שיטת ר' ירמיה ולרב אשי כוונה אחרת לשמואל בזה וכו'".

הצעתנו בהמשך שונה במקצת מדבריו אלה. לדעת הנודע ביהודה המילים "שנאמר בבשרה" הן מגוף דברי שמואל ורק המילים "עד שתרגיש" וכו' הן תוספת של סתמא דגמרא, ואילו לפי הצעתנו גם מילים אלו אינן מגוף דבריו של שמואל. הנודע ביהודה סבור כי דברי רב ירמיה מדפתי מבוססים על הלכת ההרגשה והגמרא מפרשת את דברי שמואל על פי שיטתו. כמו כן, הוא אינו שולל את

ונראה כי הדין עמו משני טעמים עיקריים:

א. התייחסות להלכת ההרגשה מצויה בסוגיית נידה נז ע"ב - נח ע"א רק בסתמא דגמרא.

ב. לדעת רב אשי (בדף נח ע"א) "שמואל הוא דאמר כרבי נחמיה". לאחר שלמדנו מפי רבי עקיבא על ההבחנה בין דם ובין כתם, בא רבי נחמיה ומחדש דין מקומי בהלכות טומאת כתמים: כתם דם שנמצא על דבר שאינו מקבל טומאה הרי הוא טהור (פ"ט מ"ג). דברי שמואל עוסקים אמנם בכתם דם שנמצא על קרקע שהיא דבר שאינו מקבל טומאה, אולם אזכור ההרגשה בדבריו כנימוק לטהרת הכתם מן התורה נראה תלוש, משום שאם הוא אומר כרבי נחמיה מה לו לחרוג ממסגרת שיטת רבי נחמיה ולחדש כי הכתם טהור בגלל העדר הרגשה - עניין שלא הוזכר כלל בדברי רבי נחמיה וכלל אינו נזכר במשנה?⁸ על כורחנו אנו אומרים כי מימרת שמואל כפי שעמדה לפני רב אשי לא כללה את דין הרגשה כלל ועיקר, ואמנם כך מפרש רש"י (ד"ה רב אשי אמר):

טעמא דשמואל דאמר לעיל בדקה קרקע עולם וכו' לאו משום הרגשה אלא כרבי נחמיה סבירא ליה דאמר לא הזכירו חכמים גזרת כתם אלא על דבר המקבל טומאה הלכך כל הנך תיובתא לאו קושיא ניהו דשמואל לא איירי בהרגשה כלל.⁹

ניתן לשער אפוא כי שילוב הלכת ההרגשה והדין סביבה הנו תנייני בסוגיה. ננסה אם כן לשחזר, כיצד בסוגייתנו "איתוספא הוראה דארא בתר דארא עד ראבינא דאיפסקא".¹⁰ מסתבר כי גרעין הסוגיה הוא אמוראי:

האפשרות כי גם לדעת רב אשי כל דין כתמים מיוסד על הלכת ההרגשה. לפי הצעתנו הלכת ההרגשה בניה לא הייתה מוכרת לאמוראים אלה.

8. האחרונים כבר דנו בשאלה זו לפי דרכם. עיין בערוך לנר נח ע"א ד"ה שמואל הוא דאמר; נודע ביהודה (לעיל, הערה 7); חתם סופר, חלק יו"ד סימן קמ"ד ד"ה ואמנם; שיעורי שבט הלוי, סימן קצ"ס"ק א ד"ה דבר תורה.

9. ראשונים אחרים ביארו כי שמואל "איירי בהרגשה", ורב אשי מודה לו כי בהעדרה האשה טהורה מן התורה והוא בא רק לפרש שהרישא של דברי שמואל מכוונת עם שיטתו של רבי נחמיה המטהר כתם אף מדרבנן, אם נמצא על דבר שאינו מקבל טומאה. עיין בתוס' נח ע"א ד"ה מודה וברשב"א ד"ה אמר שמואל; יש מן האחרונים שנחקקו לבאר כך אף בדברי רש"י עצמם; עיין לדוגמה: הרב חיים שאול גריינימן (לעיל, הערה 4), סימן ט, ס"ק ה: "דשמואל לא איירי בהרגשה כלל, רוצה לומר דמה שהתיר שמואל אף מדרבנן אינו כלל משום העדר הרגשה אלא משום שלא גזרו על דבר שאינו מקבל טומאה, אבל מה שאינה טמאה מדאורייתא ודאי הוא משום העדר הרגשה וכדקאמר שמואל בהדיא בבשרה עד שתרגיש בבשרה". הקושי בפירוש זה הוא בכך שהוא מניח כי ישנם שני רבדים בדברי שמואל - רישא העוסקת בטהרת הכתם מדרבנן וסיפא העוסקת בטהרת הכתם מן התורה, ורב אשי המאפיין את שיטת שמואל מתייחס רק לרישא. על פי הצעתנו עסקו דברי שמואל - אליבא דרב אשי - רק בטהרת הכתם מדרבנן.

10. לשון רב שרירא גאון באיגרתו, נוסח צרפת, מהד' רב"מ לוין, עמ' 69.

אמר שמואל: בדקה קרקע עולם וישבה עליה, ומצאה דם עליה - טהורה.
אמר רב ירמיה מדפתי: מודה שמואל שהיא טמאה מדרבנן.
רב אשי אמר: שמואל הוא דאמר כרבי נחמיה.

שמואל, האמורא בן הדור הראשון, חידש דין בהלכות כתמים: כתם דם שנמצא על גבי הקרקע, אף שזו נבדקה טרם הישיבה - טהור הוא. יש לראות דין זה כהמשך לדינים המפורטים במשנה (פ"ח מ"א) המבחינים בין הטמא ובין הטהור בכתמים על פי מקום הימצאם.

בדורות מאוחרים נחלקו האמוראים בכוונת שמואל. לדעת רב ירמיה מדפתי שמואל רק מגדיר את הדם שנמצא על הקרקע ככתם ולא כדם, אך סוף סוף טמאה האשה מדרבנן - "דאיכא למימר דם מאותו מקום נפל להתם וטמאה"¹¹. לעומתו סבור רב אשי כי שמואל מטהר אף מדרבנן, משום שדבריו מכוונים עם דברי רבי נחמיה הסבור כי כל דבר שאינו מקבל טמאה (ובכלל זה קרקע) - אינו מקבל כתמים.

הסוגיה הערוכה משקפת פרשנות שונה של דברי שמואל ושני האמוראים שאחריו. תחילה נוספה למימרת שמואל, מסיבה שתוסבר בהמשך, הדרשה "בבשרה עד שתרגיש בבשרה". לאחר מכן הובאה שקלא וטריא ארוכה המנסה לדחוק ולמצוא את הלכת ההרגשה במשניות מסכת נידה.

רב ירמיה מדפתי ורב אשי אשר לא הכירו את הלכת ההרגשה, מתרצים בסוגיה הערוכה את הקושיה האחרונה בשקלא וטריא: "...ועוד תנן הרואה כתם על בשרה כנגד בית התורפה טמאה ואף על גב דלא הרגשה?" ומאליו עולה שהם מתייחסים להלכת ה'הרגשה' ומודים בקיומה.

* * *

נותר עוד להסביר מדוע נוספה דרשת "בבשרה עד שתרגיש בבשרה" לדברי שמואל. בתורת כהנים שנינו (מצורע, זבים פרשה ד ד, מהד' וויס עח ע"א):

בבשרה, מלמד שהיא מטמאה בפנים כבחורץ... רבי שמעון אומר דייה כבועלה, מה בועלה אינו מטמא בפנים כבחורץ אף היא לא תטמא בפנים כבחורץ.

בספר ויקרא פרק ט"ו נסמכו דיני טומאת זב ובעל קרי לדין טומאת הנידה. מחלוקת התנאים עוסקת בשאלה, עד כמה יש לדמות ביניהם לעניין קביעת רגע הטומאה. רבי שמעון החולק על תנא קמא סבור כי יש להשוות ביניהם, ואין להחמיר בנידה יותר מבזב ובעל קרי.¹²

נראה כי מגמה דומה - רצון להשוות את דין הנידה לדין בעל קרי ולקולא - היא שהדריכה את החכמים שהוסיפו את דרשת "בבשרה" לדברי שמואל.

11. לשון רש"י בפירושו על המשנה נו ע"ב ד"ה כנגד בית התורפה.

12. עוד על ההקבלה בין טומאת בעל קרי לטומאת הנידה בעיני חז"ל, ראה גם: ת' מיטשם, משנה מסכת נידה מהדורה ביקורתית, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשמ"ט, עמ' 170-161.

כך מצינו בסוגיית מג ע"א :

אמר שמואל: כל שכבת זרע שאין כל גופו מרגיש בה - אינה מטמאה.

שמואל מחדש כי חלות טומאתו של בעל קרי איננה כרוכה ביציאת הקרי מגופו בלבד, אלא היא תלויה גם בהרגשת גופו, בהזדעזעות אבריו.¹³ עורכי הסוגיה סברו כי גם לעניין ההרגשה "דיה לנידה כבועלה" וטומאת הנידה תחול על האישה רק כאשר ראיית הדם באה בהרגשה. על כן הוסיפו את דרשת "בבשרה עד שתרגיש בבשרה" למימרה קיימת של שמואל שעסקה במקור בטהרת כתם שנמצא על הקרקע, שהיא דבר שאינו מקבל טומאה. וכך נמצא שמואל משווה בין דין הנידה לדין בעל קרי.

עולה מדברינו כי מקורה של ההלכה שההרגשה היא שמבחינה בין דם ובין כתם, אינו בדברי התנאים או האמוראים, אלא בדרשת "בבשרה" שנספחה למימרת שמואל מתוך מגמה להשוות את הנידה לבעל קרי.

* * *

הלכת ההרגשה עוררה התחבטויות מרובות בספרות ההלכה. מאחר ולא נתבאר בתלמוד מהי בדיוק אותה הרגשה, הועלו אפשרויות שונות על ידי ראשונים ואחרונים: זעזוע הגוף,¹⁴ פתיחת המקור,¹⁵ זיבת דבר לח,¹⁶ כמין עקיצה שאדם חש בשעה שנצרך זמן רב לקטנים,¹⁷ כאבי וסת,¹⁸ פתיחת פי המקור וזיבת דבר לח מתוכו גם יחד.¹⁹ נראה כי הקושי בהגדרת טיב ההרגשה קשור לעובדה כי בפועל, בימים קדמונים כבימינו אלה, רוב הנשים הרואות דם אינן מרגישות מאומה, וכפי שנתנסחו הדברים על ידי אחד האחרונים:²⁰

13. דין הרגשת בעל קרי מופיע במשנה פ"ה מ"ב, אמנם לא כתנאי נוסף לטומאה: "היה אוכל בתרומה והרגיש שנזדעזעו אבריו - אוחז באמה, וכולע את התרומה".
14. רמב"ם הלכות איסורי ביאה פ"ה הי"ז; שו"ע סימן קצא ס"א. נראה כי שיטה זו נובעת מן ההקבלה בין נידה לבעל קרי ועיין לעיל, הערה 13.
15. שו"ע סימן קפח ס"א וסימן קצ ס"א ומקורו הוא שו"ת תרומת הדשן סימן רמ"ו. הרב שלמה לוי (שערי אורה - הלכות נידה, אלון שבות תשס"ג, עמ' 70), ציין כי: "כיום ידוע שהרחם כלל אינו נפתח כאשר זב ממנו דם נידה. ברחם יש פתח קבוע שהדם יכול לזוב דרכו, וממילא אין סיבה שהאשה תרגיש שרחמה נפתח כאשר זב ממנו דם".
16. נודע ביהודה, מהדורה קמא, יו"ד סימן נה; ועיין חוות דעת, סימן קצ סק"א. החתם סופר בתשובותיו חולק על הנודע ביהודה בזה (סימנים: קמה, קנג, קסז, קעא).
17. שו"ת חתם סופר יו"ד סימן קסז ד"ה נחזור לענייננו; ועיין עוד סימנים קנ, קעא.
18. עיין להלן, הערה 23.
19. נודע ביהודה, מהדורה תניינא, יו"ד סימן קי"ט, שו"ת דברי יציב יו"ד ח"א סימן פ"ו.
20. תפארת צבי (על שו"ע יו"ד הל' נידה) סימן קצ אות יד. ועיין עוד בשו"ת שב יעקב סימן לט-מ. בדרכי תשובה סימן קפ"ג סק"ו הביא בשם רמב"ן ריש פרק המפלת שהוגד לו מפי נשים זקנות שעכשיו אין מרגישות פתיחת פי המקור כלל. אולם כבר העיר בשו"ת ציץ אליעזר (חלק ו, סימן כא אות א ד"ה ראשית) כי ברמב"ן שלפנינו לא נמצאים הדברים, וייחוס דברים אלו לרמב"ן נבע מטעות

וכן שמעתי מנשים צדקניות דרוב נשים ורובא דרובא לא הרגישה ביצא דם מן המקור, ואם כן לשמואל ולפוסקים אחריו דאינה טמאה מן התורה עד שתרגיש ביטל חס ושלום אצל כמה נשים נידה דאורייתא.

הפוסקים ניסו ליישב בין התלמוד, המקור המוסמך של ההלכה, ובין מציאות העדר ההרגשה אצל הנשים. רובם טענו כי ההרגשה אמנם קיימת ונימקו את העדות על העדרה בחולשת חושיהן ודעתן של הנשים²¹ או בחוסר הבנתן, ובלשונו, התקיפה למדי, של בעל ערוך השולחן (סימן קפג אות סא):

והכל יפצה פי הנשים האלה [הטוענות כי אינן מרגישות - ע"כ] ולא ידעי מאי קאמרי ורבותינו נאמנים עלינו יותר מהן וגם אינן משקרות אלא שאינן מבינות.

יש שביארו כי נשתנו הטבעים "ובזמן הזה רואין בלי הרגשה"²², יש שהרחיבו את הגדרת ההרגשה והחילוה על תחושות שונות שנזכרו בקשר לווסת הגוף.²³ רק מיעוט מבין הפוסקים התייחסו להעדר ההרגשה בימינו כשיקול בפסיקה.²⁴

של בעל דרכי תשובה בהבנת שו"ת תשורת ש"י, א, סימן תנו. אבל עיין מנחת אשר - הלכות נידה (לרב אשר ויס), סימן א, אות ד (ודברי הרב המגיד, בהלכות איסורי ביאה, פ"ה ה"ה, שציין שם אינם עניין לכאן כלל ועיקר).

21. שו"ת תשורת ש"י (רבי שלמה יהודה לייב טאבאק) מהדורה קמא סימן תנו ד"ה ועוד; ספר קנה בושם (על שו"ע יו"ד הלכות נדה לרב מאיר בראנדסדורפר) סימן קצ בירורי השיטות סימן ב אות א.
22. מנחת אשר (לעיל, הערה 20), בהמשך דיונו שם מציע הרב כי אמנם קיימת הרגשה כיום אלא שאיננו בקיאים בה.

23. שו"ת מהר"ם שיק, סימן קפד ("...דנהי דפתיחת פי המקור הרבה אין מרגישין אבל שאר מקרים מרגישים כמו שאמרו חז"ל אין אשה רואה דם אלא אם כן ראשה ואיבריה כבדים עליה והיינו הרגשה") ובעקבותיו ציץ אליעזר חלק ו סימן כא אות א. בעלי שיטה זו מתבססים על דברי הרמב"ם הלכות איסורי ביאה פ"ח ה"ב: "וקודם שיבוא הדם תרגיש בעצמה מפהקת ומתעטשת וחוששת פי כריסה ושיפולי מעיה ויסתמר שערות בשרה או ייחם בשרה וכיוצא במאורעות אלו...". דברים אלו של הרמב"ם נאמרו בקשר לקביעות וסת הגוף והאחרונים הנ"ל הסיקו כי ההרגשות המוזכרות כאן הן ההרגשות הנחוצות לטומאת הנידה דאורייתא. לדעת הרב קאפח (במהדורתו למשנה תורה, פ"ט מהלכות איסורי ביאה הערה א) זו אף עמדת הרמב"ם עצמו: "נראה כי ההרגשה הגורמת טומאה דאורייתא אינה הרגשת נזילת דבר לח, אלא הפעילות הגופנית כפי שבאר רבנו לעיל פ"ח הל' ב וכפי שציין הוא עצמו בהלכה זו בהרגשה 'כמו שבארנו' וטרם באר שום הרגשה אחרת זולת אותה ההרגשה, וכיוצא בזה כתב בפ"ג מטמאי משכב ומושב הלכה ו".

24. בקובץ תשובות (ממך הגאון רבי יוסף שלום אלישיב שליט"א), סימן פד, מורה הלכה "באשה השמה תחבושת על אותו מקום לספוג את ההפרשות ומצאה דם מכיון שברור שהדם יצא מגופה ומכיון שכיום אין ריעותא בגלל חסרון הרגשה שהרי לפי דברי נשי זמנינו אינן מרגישות כלל יש לדון שאין במקרה זה הקולא של כתמים, ורק במצאה דם על הבגד דאיכא למימר מעלמא קאתי כי האי גוונא אינה טמאה מן התורה". ביסוד הפסיקה עומדת התפיסה כי הטומאה אינה תלויה בהרגשה, ואצל נשים שמנועות מהרגשה כמו הנשים בזמננו או כמו תינוקת בת יומה שראתה דם, תחול טומאה דאורייתא גם ללא הרגשה. ועיין בהשגתו של מנחת אשר (לעיל, הערה 20) שהעיר

דין הרגשה - עיון מחודש

אפשר שההשערה שעלתה במאמר זה יש בה כדי להאיר את התחבטותם של רבותינו
האחרונים באור חדש.

ש"לא כן כתבו הפוסקים אלא דכל שלא הרגישה אף בודאי יצא מגופה אינה טמאה אלא מדרבנן...
דכיון דאמרו עד שתרגיש בבשרה משמע דבעינן הרגשה ולא שהעדר הרגשה הוי ריעותא...".